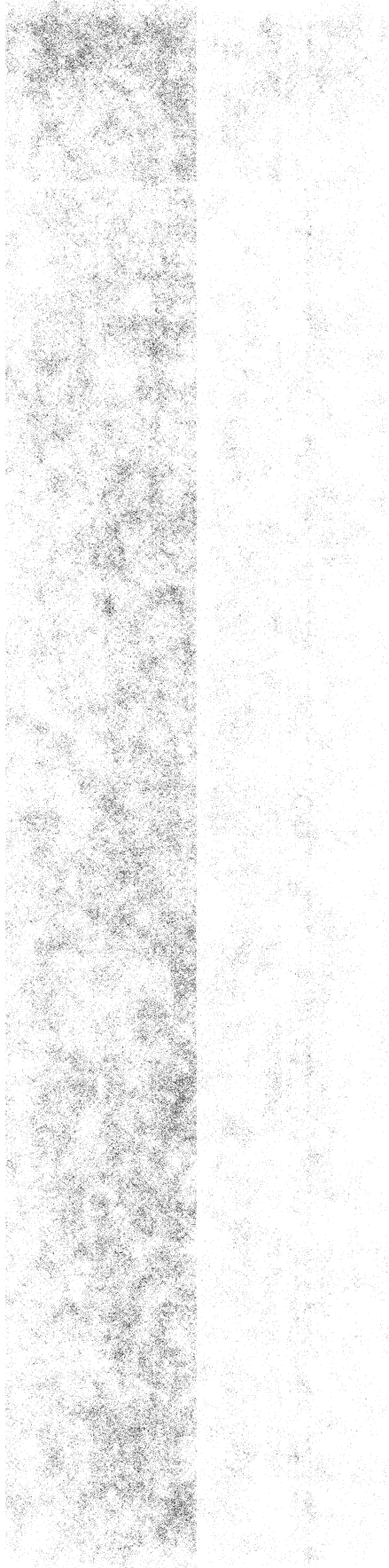

מדרש שיר השירים-רבה בכתב-יד פרמה — 1240

ע"י נפתלי גולדשטיין

קובץ מס' 1240 של אוסף די-רוסי בפרמה¹ מכיל את מדרש תנחומא, פסיקתא רבתי ועוד 11 ספרים שונים שתוארו לראשונה ע"י די-רוסי בקטלוג שלו². כל הקובץ נכתב בכתב, אשכנזי של המאה ה-13—14³. כפי שיוצא מקולופון שבסוף מדרש תנחומא, סיים הסופר, מנחם בן יעקב, את העתקת התנחומא בשנת ל' (1270). מקומו של שיר השירים-רבה בקובץ זה הוא בתוך ה"פסיקתא רבתי" אחרי פיסקא י"ח (מצוות העומר). מדרש שהש"ר משתרע על פני 20 עמודים של כתב-היד. הוא מכיל רק כ-1/4 מן המדרש, מפרשה א', פס' א, סימן ד' שבדפוס ווילנא, עד סוף פרשה א', פס' י (צוארך בחרוזים). כאן באות בכה"י מספר דרשות שאינן בנוסח שהש"ר הנדפס, שאחדות מהן נמצאות בילקוט שמעוני⁴.

לאחר מכן בא המשך הפסיקתא, אולם לא פיסקא י"ט שבמהד' איש-שלום אלא הפיסקא הנוספת, מ"ח, "שור או כבש"⁵, ואח"כ ויהי בחצי הלילה (הנוספת השניה, מ"ט, אצל איש שלום), עשר תעשר (כ"ה), ויהי בשלח (י"ט).

מדרש שהש"ר נקבע איפוא בין המדרשים על הקריאות בתורה לפסח. הדבר קשור כנראה במנהג לקרוא את שיר השירים בפסח⁶.

על יד המובאות מכתב-היד צוינו העמודים של כה"י במספרים סידוריים מ-1 עד 20, החל בעמוד שבו מופיעות למעלה באותיות גדולות המלים "שיר השירים וג'".

בציטוט יציין המספר שמימין לקו האלכסוני את מספר העמוד וזה שמשמאלו — את מספר השורה. לדוגמה: פ' (23—21/5) = כ"י פרמה, עמוד 5, שורות 21 עד 23. הטקסט של שהש"ר בנוסח המודפס שהובא לשם השוואה, צוטט עפ"י דפוס ראשון של "מדרש חמש מגילות", פיזארו רע"ט, אולם ציוני המקומות הובאו לנוחיות הקורא, לפי דפוס ווילנא.

- 1 מאמר זה הוא עיבוד של חלק מעבודה לקבלת תואר "מוסמך", שנעשתה בהדרכת מו"ר פרופ' צ"מ רבינוביץ.
- 2 G. Bernardo de Rossi, Mss. Codices Hebraici (Parma 1803), Vol. III, P. 116, No. 1240. רשימת הספרים אצל בובד במבוא לתנחומא (ווילנא 1855) עמ' ע"ו.
- 3 על פרטים פליאוגרפיים ראה W. G. Braude, Proceedings Vol 30, p. 1—7 ובמבוא לפס"ר שלו, עמ' 31.
- 4 ראה להלן, עמ' 23.
- 5 פס"ר איש-שלום, עמ' קצ"ב: "אמר מאיר א"ש: ... אמנם גלגול אילו הפסיקות מאיכן הועתקו ואיך באו לידי המנוח (שד"ל) לא נודע לי". אלבק, הדרשות בישראל, בהערה 34 לפרק 13 (עמ' 383) מעיר כי אין ספק שהן לקוחות מקובץ די-רוסי זה.
- 6 השווה צונץ, הדרשות בישראל בהערה הנ"ל, ומנדלבוים, מבוא לפסדר"כ (נויארק תשכ"ב), עמ' ט"ו.

טיבו של כתב־היד

בכתב־היד מצויים שיבושים לרוב, מן הסוג של שגיאות טכניות רגילות, כגון: טעות הסופר בקריאת המלה שלפניו או בפיענוח ראשי־תיבות וכד' בשעת ההעתקה, דילוגים והשמטות. אולם, בניגוד לבעל נוסח הדפוס, אין המעתיק חשוד שניסה את כוחו ב"תיקונים" למדניים או בהוספות על הנוסח המקורי שהיה לפניו. אפשר, שלא הבין חלק מן הדברים שאותם העתיק — רושם זה מבצבץ מן השיבושים פה ושם⁷ — אולם, יתכן שדווקא דבר זה, עיסוקו במלאכת ההעתקה בלי התחממות, הציל לנו הרבה גירסאות ישרות ומקוריות בטקסט.

לשון כתב־היד

א. הכתיב

לרוב שולט בכתב־היד שלנו הכתיב הבבלי, אולם מצויים בו גם כמה וכמה שרידים של הכתיב הארץ־ישראלי המקורי, ופה ושם אנו פוגשים בו צורות־כתיב הדומות לאלה הרווחות בכ"י וטיקן־30 של ב"ר⁸, ההסבר לכך הוא שבכ"י זה נכראה לא נשלם עדיין התהליך הרגיל של החלפת הכתיב המקורי של מדרשי א"י בכתיב הבבלי בהשפעת לשון התלמוד הבבלי שהיה שגור בפי הסופרים⁹.

אם כך הדבר, הרי קיים סיכוי סביר שגם לשון המאמרים ותכנם טרם הספיקו לעבור שינויים רבים, שכן, כלשונו של פרופ' י. קוטשר¹⁰ "הקו הראשון שעשוי היה להיפגע בהשפעת לשון המקרא או לשון התלמוד הבבלי הריהו הכתיב".

והרי כמה דוגמאות של כתיב ארץ־ישראלי:

ה ב ס ו פ ה מ ל ה (ולא א, כרגיל בבבלי)

סירכה (7/1), תניתה (7/1), חבריה (25/7), עקיבה (9/9), חונייה (33/9), חנייה (3/10), תתובה (2/11), חנייה (27/10).

חילופי אותיות¹¹

א — ה

בריא אחת (= בריה אחת) 30/9, שהא (= שהה) 7/9 (השווה ב"ר, עמ' 644:

7 לדוגמא, 13/15: א"ר ירמיה ליש' הציבי לך ציונים — צ"ל: אמר ירמיהו לישראל, ועוד פעם שם, שורה 14: "אר ירמי' לישר'..."; 6/15: סברוה שאני מקבלת שכר על שתיהן ואיני מקבלת שכר אלא על אחת כמה ו כמה, כמובן צ"ל: ואיני מקבלת שכר אלא על אחת.

8 ראה מ' סוקולוף, העברית של ב"ר כ"י 30, לשוננו תשכ"ט, ע"ע 25, 135, 270 ואילך.

9 ראה, י' קוטשר, לשון חז"ל, ספר הנוך ילון, עמ' 247 ואילך.

10 עמ' 250 שם.

11 השווה סוקולוף, שם, עמ' 32.

מנא = מנה), משיחא למשיחה 4/2, איכן 19/15 ושם/23 ("איכן פירושו של דבר").
 ש — ס
 סיחתיו (= שיחתיו) 20/5 ושם/21 (השווה ב"ר 450: לסיחתן), מחפס 11/2,
 סטנין (= שטנים), 16/3 (השווה ב"ר 1003).
 ב — ו¹²

אאוגניס (= אבגניס) 12/1 (פעמיים); ובב"ר 486: אאוגניסים.
 חילוף מעניין: צפור מצבט ויודע מה מצבט (25/2); בדפוס: "... מצוצי והוא
 יודע מה מצוצי". במקור מקביל בריש קוה"ר: מצויץ (כנראה: מצויץ = מצייץ),
 חילוף האותיות צ—ט וחילוף בכתב האותיות ב—ו.

מלא והסר

חסר י': שאני (שאיני) 12/17; השווה ב"ר עמ' 993 ועמ' 1019, בכי"ו ואני =
 ואיני.
 כתיב מלא י' בבינוני של פיעל: (שם, עמ' 34) מקפית 26/1, פלית
 2/4, מחזיר 31/4, 34, מקריב 30/9.
 מלא י' במקום צירה: הוציא 2/4, לעשותינו 6/4, השקיני 15/8, למדיני
 (שם), שיני 12/17 (אפשטיין, מבוא לנוה"מ, 1242: רגיל בהרבה כי"י של המשנה),
 מוציא 20/7.
 מלא י' במקום היריק קצר: שנימנו 2/1, שתימצא לומר 30/2, ניגלת
 10/7 (—ומאידך: חסר י' אחרי ה'), מיכן (= מכאן) 26/2 (ורגיל מאד במשנה —
 אפשטיין שם, 1237), מיכאן 24/14, ליויתן 25/11, אילו 12/7, 13/2, ועוד הרבה
 (השווה סגל, דקדוק לשון המשנה, ת"א, תרצ"ו, עמ' 32, וכן אלבק, מבוא לב"ר,
 105).
 מלא י' במקום סגול: עיגלי 5/7, מישכוני 3/11 (סגל שם; וכן רגיל י'
 בתנועת סגול בתרגומי א"י).
 י' במקום שווא (סוקולוף עמ' 34): בירייתו של עולם (= בריאתו) 23/11,
 השווה ב"ר 810 שורה 9, 980 שורה 2 בירייה; מוציאה (= מוצא אותה) 7/2.
 י' כהגה מעבר: לשביים, השביים (= שבאים) 34/7; השווה קוטר, מח-
 קרים, עמ' 49, הערה 133. ויותר בפרוטרוט: "הלשון של מגי' ישעיהו", עמ' 407/8.
 וכן בכיוון הפוך: בפאות (= בפיות!) 32/6.
 ההברה ay
 מרבתיי 5/9, שכניי 1/11, מזבחותיי 23/13, כלותיי 29/11, ציידן 33/11. המלה
 "הלואי" נכתבת בכתבים שונים:

אלווי 34/5, לוי 34/5, אלווי 35/5, ולואי 4/6 (כתיב המלא בא' בהתחלה מובא בעה"ש ח"א דף פ"ח ע"ב; ובב"ר 616: הלוי).
 כתיב וקרי¹³
 מצאינו 28/6; וכן בב"ר 383, 477; ליד: מצינו 23/6.

צורות מיוחדות

שהיתי (= שהייתי) 17/14 ושם/22, היתה (= הייתי) 27/1 (השווה אלבק, מבוא, 106). אימה (= אי מה, במלה אחת! — לא מצאתי מקבילות). 19/8, שם/23 ועוד פעמים אחדות.

"בתי כל חפץ טוב שאת רוצת ורואה" 2/12, מי מישכוני (מישכונין ב"ר 818) 3/11, מי שנטלתא (שם), (=ממשכוני, משנטלת!; ראה אפשטיין 1218/9, המביא דוגמאות רבות, למשל: משחרב ביהמ"ק, בכי"ק; מי שחרב ביהמ"ק; וראה גם אלבק, מבוא, 105: מי שהן במקום: משהן, ועוד).
 השם חלפותא: 14/3 (ר' יוסי בר חלפותא) 8/7 (ר' שמעון בן חלפותא).
 גם בב"ר, ר' יוסי בר חלפותא: 615₄, 762₇, 1038₄ — בגוף (כי"ל), אולם בכי"ו: חלפתה. חלפותא גם בירושלמי ע"ז, דפוס וונציה, פ"ב, דף מ"א ע"ד; אולם בדפוס ווילנא כבר: חלפתא (דף ט"ו סוף ע"א), וכן בויק"ר בכמה מקומות חלפותה, למשל, הוצ' מרגליות קצ"ג, 3 (ובדפוסים: חלפתא).

ב. המונחים המדרשיים

בעוד שבנוסח הדפוס של שהש"ר מצויים גם מונחים האופייניים למדרשים מאוחרים (כגון "זה שאמר הכתוב"¹⁴ ו"הדא הוא דכתיב"¹⁵ כמונחי-פתיחה, "כך שנו חכמים במשנה")¹⁶ — אין מונחים אלה מופיעים בכי"פ. שיטת המינוח בשהש"ר נוסח פדומה בכל לזו הנהוגה במדרשים קדומים כב"ר, ויק"ר או פסדר"כ.

ילקוט שמעוני לשיר השירים וכ"י פרמה — 1240
 לפני בעל ילקוט שמעוני היה כנראה כתב-היד שלנו או על כל פנים כ"י הדומה לו מאד. משום כך ציין בעל הילקוט מאמרים הנמצאים בשהש"ר פרשה א, פסוקים א—י, בציון "פסיקתא רבתי" (שבתוכה מצא חלק זה של המדרש את מקומו בכ"י פרמה)¹⁷.

13 השווה סוקולוף, שם, עמ' 34; קוטשר, מחקרים בארמית גלילית, עמ' 23.

14 ראה להלן, חילופי נוסחאות, מס' 1, 5, 7.

15 ראה להלן, חילופי נוסחאות, מס' 2.

16 ראה להלן, חילופי נוסחאות, מס' 48 הערה 72.

17 וכבר שיער כך ש' בובר, מבוא לפסדר"כ, ליק 1868, עמ' כג הערה כב, ומבוא למדרש זוטא, עמ' (3), (4). ר"ח אלבק, בהערה 39 לפרק 13 של צונץ, הדרשות בישראל, הקשה, מדוע מביא הילקוט גם מאמרים בציון פס"ר שהם באמת משם ולא משהש"ר לאותם הפסוקים. התשובה לכך — שכ"י פרמה מכיל רק את חלקו הראשון של שהש"ר ולכן רק המאמרים מחלק זה של המדרש, המצוי בפ', צוינו "פס"ר".

קיימת התאמה בולטת, כמעט שלמה, בין נוסח הילקוט לנוסח פ בכל אותם המקרים שנוסח פ שונה מנוסח הדפוס.¹⁸
 וראיה נוספת: כמה מאמרים בילקוט, לא נמצא להם כל מקור אחר חוץ מכתב-היד שלנו.¹⁹

במבחר חילופי נהוסחאות שבין כ"י פרמה—1240 (פ) לבין נוסח הדפוס (ד) דלהלן, הבאתי בעיקר ח"נ משמעותיים, שיש בהם כדי לתקן כמה שיבושים המצויים בדפוסים וכדי להאיר כמה מקומות סתומים במדרש. בחלק משיבושים אלה כבר הרגישו מפרשי המדרש או מגיהיו כגון "מתנות כהונה", "אות אמת", הרש"ש והרד"ל, והגיהום עפ"י כתב-יד שהיו בידיהם או עפ"י סברתם. במקרים אלה יכול כ"י פ לספק אישור להגהתם. אך לא מועטים גם המקרים שלא הבחינו בשיבושים והם מופיעים בדפוס המדרש עד היום.

להשוואה נוספת השתמשתי בכתב-יד הבאים:

א — "מדרש רבה לחמש מגילות" כ"י אוקספורד/בודלי, קטלוג נויבאר מס' 164, מיקרופילם של המכון לתצלומי כתב-יד עבריים, מס' 16228.

ו — כ"י וטיקן אבר' 76, מיקרופילם ס' 192.²⁰

ג — קטעי גניזה, לנינגרד/אנטונין 998, פ' 2452.

ג — קטעי גניזה, לנינגרד/אנטונין 104, פ' 2348.

חילופי נוסחאות בין נוסח שהש"ר בכ"י פרמה—1240 לנוסח הדפוס

1. א, א — שיר השירים, א (התחלת המדרש). נוסח הדפוס (להלן בקיצור: ד'): זה שאמר הכתוב על ידי שלמה¹ חזית איש מהיר במלאכתו. נוסח כת"י פרמה — 1240 (להלן: פ'): כת' חזית איש מהיר במלאכתו.
2. שם, שם, ו. ד': הה"ד תחת אבותיך יהיו בניך. פ': הה"ד ליתא².

18 ראה למשל חילופי נוסחאות מס' 3, 12, 20, 23, 26, 32, 33, 34, 36, 53, 54, 64.

19 להלן עמ' 23—24.

20 ערכם של שני כתב-יד אלה, א ו-ו אינו רב, לענ"ד. יחסם אל נוסח הדפוס קרוב מאד; נוסחאותיהם דומות או זהות ברוב המקרים לנוסח ד', גם במקרים של שיבושים ברורים.

לקראת הכנת מהדורה מדעית של מדרש שהש"ר, יהיה כמובן צורך לבדוק את טיבם של כ"י אלה ואת יחסם אל נוסח הדפוס באורח יסודי.

1 המונח "זה שאמר הכתוב" כהצעת הפתיחה לדרשה מצוי בעיקר במדרשים מאוחרים, ביחוד בתנחומא (בכר, ערכי מדרש, עמ' 188). בב"ר נמצא לשון זה אך ורק בפרשיות הנוספות, שהן ברובן מן התנחומא (אלבק, מבוא לב"ר, עמ' 29). גם בכתב-יד של ויק"ר לא נמצא לשון זה אף פעם אחת (מ' מרגליות, מבוא לויק"ר, עמ' ט"ו). בכה"י

3. שם, שם, שם. ד': רשע מוליד רשע יש לו מקרא ויש לו משל ויש לו מליצה, מקרא דכתיב והנה קמתם תחת אבותיכם וגו', משל כאשר יאמר המשל הקדמוני מרשעים יצא רשע, מליצה מנין מה ילדת חיפושיה קרוצי בישי מינה פ' (7/1—8): ... יש לו משל מה ילדתה חיפושית קרוצי בישתה מינה ויש לו מקרא כאשר יאמר משל הקדמוני(ם) מרשעים יצא רשע. (יש לו מליצה' ליתא³.)

4. שם, שם, שם. ד': אבל שלמה מלך בן מלך חכם בן חכם אנמיגנום בן אנמיגנום (ובדפוסים מאוחרים יותר: אווגיטוס בן אווגיטוס).
פ' (2/1): ... אאוגנים בן אאוגנים⁴

5. שם, שם, ז. ד': דבר אחר שיר השירים, זה שאמר הכתוב לב חכם ישכיל פיהו. פ' (18/1): 'דבר אחר ... שאמר הכתוב' ליתא, ופוחח מיד: לב חכם ישכיל וגו'⁵.

6. שם, שם, שם. ד': ברם שלמה עבד אלפי ביתא וחמשה אתין יתרין עלוי, דכתיב ויהי שירה חמשה ואלף ויהי שירה של אלף חמשה.
פ' (24/1): ... ויהי שירורו של אלף חמשה⁶.

7. שם, שם, ח. ד': ד"א שיר השירים זהו שאמר הכתוב ויותר שהיה קהלת חכם.

שלנו ליתא, ובמקום זה פותח במלה "כתיב", דבר המצוי גם בכמה מקומות בב"ר. ראה (אלבק, מבוא, שם).

א גורס כאן כמו ד'. ו מאריך עוד יותר: "זה שאמ' הכ' על ידי שלמה מלך ישראל ברוח הקודש ורוח נבואה ה' דכתיב ...".

2 בכר (ערכי מדרש, 176) מציין שהמונח הה"ד כפתיחה לדרשה מצוי גם בב"ר, ויק"ר ופסיקתא. אולם, בכתבי־היד של ב"ר אין לשון זה מופיע בפתיחות (אלבק, מבוא לב"ר, עמ' 14), וכך המצב גם לגבי ויק"ר ופסדר"כ. במדרשים העתיקים אין פותחים בהה"ד, וברוב המקומות שלשון זה מופיע, הוא נוסף ע"י המדפיסים.

3 ראה "אות אמת" המביא "נוסח כתיבת היד" כגירסת פ ומוכיח את נכונותו. הנוסח התמוה של הדפוס נוצר ע"י כך שהמקרא "כאשר יאמר המשל הקדמוני" נתפס בטעות כמשל. עתה היה חסר לבעל הדפוס מקרא מתאים; חיפש ומצא את הפסוק (שאינו ממנו ראייה ברורה) "והנה קמתם תחת אבותיכם וגו'". ולאחר שכבר היה לו "משל", הוא המציא עבור "מה ילדת חיפושיה וכו'" מונח חדש: "מליצה", מונח שאין לו אח וריע בכל הספרות המדרשית (ראה בכר, ערכי מדרש, 224).

בילקוט שמעוני, שמואל-א, רמז קל"ד, כגירסת פ כמעט מלה במלה.

4 איש מיוחס (קראוס, להנוו. עמ' 24). וכן בכ"י א: איווגיניס בן איווגיניס.

5 ראה הערה 1 לעיל.

6 בדפוס וורשה (הוצ' לוינ-אפשטיין, י"ם תשכ"ט, פרשה א, אות ז) כבר תוקן ע"פ הגהת "מתנות כהונה".

פ' (26/1): "ד"א... הכתוב ליתא, ומתחיל מיד בפסוק: ויותר שהיה קהלת וגו'.⁷

8. שם, שם, שם. ד': ואת מוצא שעד שלא עמד שלמה לא היתה דוגמא, רב נחמן תרתי, רב נחמן אמר לפלטיין גדולה וכו'.

פ' (29/1): ... עד שלא עמד שלמה למה היו דברי תורה דומין? ⁸ רב נחמן תרתי וכו'.

9. שם, שם, ט. ד': ר' פנחס בן יאיר פתח אם תבקשנה ככסף... פ' (10/2): ר' פנחס בן יאיר פתח ליתא אלא פותח מיד בפסוק: אם תבקשנה וגו'.⁹

10. שם, שם, שם. ד': מכאן תנינא ¹⁰ היה ר' פנחס בן יאיר אומר זריות וכו'. פ' (16/2): ר' פנחס בן יאיר אומ' וכו'.

11. שם, שם, שם. ד': זריות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה וכו'. ... יראת חטא מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי רוח הקודש, רוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים ¹¹, תחיית המתים מביאה לידי אליהו הנביא ז"ל ¹². יראת חטא

7 ראה הערה 1 לעיל, גם כ"א גורס כאן כמו פ'.
8 גירסת פ' מתקבלת יותר על הדעת. השווה עירובין כא סע"ב: בתחילה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים וכו'.

וכן בי"א וברי: "עד שלא עמד שלמה למה היתה תורה דומה". ואולי השתבשה בדפוס המלה "למה" ל"לא" ומלת "דומה" ל"דוגמא".

9 ש' לקס, במאמר על הפתיחות בשה"ר, ב" J.Q.R. 56 (1965/6), עמ' 238, כותב, שקטע זה (סי' ט' בדפוס ווילנא) איננו פתיחה נוספת, חמישית, אלא המשך הפתיחה הקודמת, הרביעית. הוא מתבסס על העובדה שמאמר הסיום לפני זה (סוף סימן ח') "א"ר יודן ללמדך... משלי קהלת ושיר השירים" תוור את"כ, כמעט מלה במלה, בסוף סי' ט'. לקס מניח שהמאמר הזה היה בתחילה רק בסוף סי' ט' והועתק בטעות ע"י סופר לסוף סי' ח' וע"י כך נתלקה הפתיחה האחת לשתיים.

בכ"י פ' נמצא המאמר "א"ר יודן וכו'" רק במקום הראשון (8/2), בסוף סי' ח', ובמקום השני (סוף סי' ט') כתוב רק "וג'". לענ"ד יש כאן שתי פתיחות, הנבדלות זו מזו באופן ברור בנושאינהן: הפתיחה הרביעית (סי' ח') דורשת את הפסוק "ויותר שהיה קהלת חכם... ותיקן משלים רבים" ומדברת על חשיבות המשל, בעוד שהפתיחה החמישית הנ"ל (סי' ט') — אם תבקשנה ככסף) דנה על בקשת החכמה.

10 אולי היה הנוסח כמו בירושלמי שבת פ"א, דף ג ע"ג: "מיכן היה ר' פנחס בן יאיר אומר", ונרשם בגליון "תנינא", והמלה נכנסה לטקסט במקום הלא נכון. אולם, גם בי"א ר"ו: מכאן (ו: מיכאן) תנינן.

11 ברייתת ר' פנחס בן יאיר מובאת במקומות רבים ושינויי הנוסחהות בה מרובים. ראה ליברמן, ירושלמי כפשוטו, שבת, עמ' 35, המציין רשימת מקורות שנוסחם דומה לנוסח ירושלמי שבת. פ"א ה"ג (דף ג ע"ג) — "מקורות סוג א'", לעומת "מקורות סוג ב'" הדומים לירושלמי שקלים, סוף פרק ג. ההבדל העיקרי הוא בסדרן של המעלות האחרונות. במקורות מסוג א' הסדר הוא: יראת חטא — רוח הקודש — חסידות — תחיית

לידי חסידות שנא' אז דברת בחזון לחסידך...¹³, תחיית המתים לידי אליהו הנביא ז"ל שנא' הנה אנכי שולה לכם את אליה הנביא¹², אמר רבי מתנא עשת מהורה לראשה עשת ענוה סנדל לעקבה וכו... שנא' ראשית חכמה יראת ה'¹⁴, תחיית המתים על ידי אליהו הנביא זכור לטוב הה"ד אז תבין יראת ה' ודעת קדושים המצא זו רוח הקודש¹⁵.

פ' (22—17/2): 'תחיית המתים מביאה לידי אליהו הנביא ז"ל' ליתא. יראת חטא לידי חסידות וחפד ה' מעולם ועד עולם על יראיו¹⁶ 'תחיית המתים לידי אליהו הנביא ז"ל שנא' הנה אנכי וכו' / עד 'ראשית חכמה יראת ה' — ליתא. הה"ד אז תבין יראת ה'... רוח הקודש' — ליתא¹⁵.

12. א, א — שיר השירים, סוף סי' ט. ד' / א"ר אלעזר מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה. א"ר יודן ללמדך... משלי קהלת ושיר השירים.
פ' (26/2): א"ר יצחק¹⁷ מיכן שעושין סעודה לגמרה של תורה וג'.

המתים. הנוסח בשהש"ר (גם נוסח הדפוס) שייך למקורות סוג ב', שבו הסדר הוא (כמו בירוש' שקלים): יראת חטא — חסידות — רוח הקודש — תחיית המתים, אלא שבהבאת הראיות מן הפסוקים הל' שיבוש, כלהלן.

12 קשה להסביר נוסח זה. הר"ן בסוף פרק א' דע"ז מפרש: "כלומר דאליהו בא בשביל תחיית המתים... נמצא שתחיית המתים גורמת לאליהו שיבוא", כלומר, אף כי אליהו צריך לבוא לפני תורה"מ, אך היות ותכלית ביאתו היא בשביל זה, הרי תורה"מ היא הסיבה לבואו של אליהו. "שירי קרבן" לשבת שם (דף ט ע"א ד"ה לפני בא) מביא פירוש זה בשם מהר"ש יפה ודוחה אותו. לדעתו, סוברת הסוגיא שאליהו הנביא יבוא אחר י תחיית המתים.

ואולי הנוסח "תורה"מ מביאה לידי אליהו" נוצר בטעות כאנלוגיה ללשונות הקודמים 'וריוות מביאה לידי נקיות וכו' / בכ"י פ' כתוב רק בסוף הברייתא "תחיית המתים באה על ידי אליהו זכ' לטוב" (וללא הבאת פסוק), וכן הנוסח בכמה מקומות, כגון במשנה בסוף מס' סוטה.

13 שיבוש. הפסוק הובא בטעות פעמיים, כראייה שהסידות מביאה לרוח הקודש וכאן, כראייה שיראת חטא מביאה לחסידות. וצ"ל כמו בפ'.

14 קטע זה הוא מירושלמי שבת, שם, אלא שחלו בו שיבושים וצ"ל "מה טעשת חכמה עטרה לראשה עשת ענוה עקב לסולייסה" (ראה ירושלמי כפשוטו שם). וראה ההערה הבאה.

15 פסוק זה מובא בירושלמי שבת כראיה שיראת חטא מביאה לרוח הקודש (לפי סדר המעלות של ה"מקורות מסוג א'"). יתכן שמישהו ניסה לתקן את השיבוש שנפל בראיה שיראת חטא מביאה לחסידות (הערה 13) ורשם בגליון את הפסוק הזה עפ"י ירושלמי שבת (מבלי לשים לב שאיננו מתאים כאן); וכן הוסיף משם את הקטע "מה טעשת חכמה עטרה וכו' " (בהערה 14) בגליון. ושני הגליונות נכנסו, שלא במקומם, לטקסט. נוסח א"ר דומה כאן בכל לנוסח הדפוס.

16 כך גם בירושלמי שקלים הנ"ל.

17 כגירסת פ' גם בקה"ר א, סוף סי' א, ילקוט שמעוני מלכים"א, רמז קע"ה (בציון "פסיקתא רבתי", כרגיל כאשר בעל הילקוט מצטט מן המדרש שלנו). וכן מצטט ר' יוסף קארו בבית יוסף או"ח סי' תרס"ט: "מצאתי עיקרו של מנהג במדרש בתחילת שיר השירים: ויבא ירושלים... א"ר יצחק מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה".

13. שם, שם, י. ד': ואילין תרתין אחרניאתא מה את עבד לון¹⁸ שיר המעלות לשלמה וחד מזמור שיר הנוכת הבית לדוד סברין מימר דוד אמרין ואת תולה בדוד.

פ' (28/2—29): ואילין אינון תרתין חורנייתא שיר המעלות לשלמה ומזמור שיר הנוכת הבית לדוד הוינון סברין למימר דוד אמרה¹⁹ שהוא תולה אותה בדוד.

14. שם, שם, שם. ד': מה כסאו של הקב"ה שולט... אף כסא שלמה שולט וכו', מה כסא ה' דן... אף כסא שלמה דן וכו'

פ' (35—34/2): כך היה שלמה שולט... מה כסא ה' דן... כך היה שלמה דן²⁰.

15. שם, שם, שם. ד': ר' חוניא אמר הדיוט מלך והדיוט טפש חכם ועשיר²¹ עני עשיר ועני²². מה טעם? אני קהלת הייתי מלך על ישראל, הייתי כד הוינא ברם כען לית אנא.

פ' (8—7/3): ... מלך הדיוט, עשיר עני, חכם טפש²³; מה טעם? אני קהלת הייתי מלך בירושל' וג'. הוינא וכדו²⁴ לית אנא.

16. א, א — שיר השירים, י. ד': ג' עבירות עבר, הרבה לו סוסים הרבה לו נשים הרבה לו כסף וזהב, שנא' ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים²⁵.

18 "מה את עבד לון" ליתא בפ'; גם "אות אמת" מוחק מילים אלה.

19 כך מגיה גם "מתנות כהונה", והוא נכון, כי המדובר רק על מזמור שיר הנוכת הבית אשר שלמה אמרו והכתוב תולה אותו בדוד (השווה במ"ר יב, יא).

20 וכן ב"ש משלי, תתקנ"ט. בדפוס — אשגרת לישנא, המתאים רק כלפי ה', כדי להרחיק את ההגשמה.

21 ובדפוסים המאוחרים יותר הגיהו עפ"י מ"כ: "טפש חכם וטפש".

22 וכן הוא בקה"ר א, סוף פס' יב. המפרשים נדחקו מאד לפרש גירסא זו. ראה, למשל, דברי "מכלל יופי" (מובאים ב"עץ יוסף" כאן, סי' י). קשה להסביר כיצד היה שלמה — מלך בן מלך — בתחילה "הדיוט, טפש ועני". גם בפסוק שעליו מסתמך ר' חוניא יש רק ראייה ל"מלך והדיוט" וכו' ולא להיותו הדיוט גם בתחילה.

נוסח א וכו' דומה לנוסח הדפוס.

23 וכן הגירסא בילקוט שמעוני (שה"ש, תתק"פ). לפי זה נחלקו ר' יודן ור' חוניא, כמו רב ושמואל בסנהדרין כ טע"ב, אם לאחר שלמה הודח מכסאו (גיטין סח עב; ירוש' סנה' פ"ב ה"ו, כ ע"ג; מדרש תהילים עח; תנחומא, אחרי, א; קה"ר ב, ג) חזר למלכותו ולגדולתו או לא חזר; "מאן דאמר לא הדר — מלך ויהדיוט ומאן דאמר הדר — מלך ויהדיוט ומלך". כך נוסחה המחלוקת באגדה זו גם בגיטין סח ע"ב ומגילה יא רע"ב, ואין זכר לדעה שלישית "הדיוט, מלך והדיוט".

24 גם ב"א: ברם כדון לית אנא.

25 "כדו" או "כדון" (= עכשיו) — מלה רגילה בירושלמי ובתרגומים הארץ-ישראליים, לעומת "כען", הרגיל באונקלוס (לוי, מלון לתרגומים, עמ' 378).

26 בנוסח הדפוס הושמטה כאן הראייה בענין רבוי הסוסים ע"י דילוג מן המילים "כסף וזהב" ל"כסף וזהב" שבסוף. רק אחר כך, אחרי שכבר התחיל בענין חדש, "ג' שטנים

פ' (10—9/3): שלש עבירות עבר לא ירבה לו נשים לא ירבה לו סוסים ולא ירבה לו כסף וזהב. הרבה לו סוסים מניין ויהי לשלמה ארבעים אלף ארות סוסים למרכבו וג' הרבה לו כסף וזהב ומניין ויתן שלמ' הכסף בירושלם כאבנים.

17. שם, שם, שם. ד': כתיב גם אותו החטיאו הנשים הנכריות, מלמד שהיה בועלן כשהן נדות ולא היו מודיעות אותו.
פ' (14/3): ליתא²⁶.

18. שם, שם, שם. ד': מודה ר' שמואל בן נחמן באלו ארבעה שנתוספו לו ונתגנה בהן.

פ' (21/3): מודה ר' שמואל בר נחמן באילין ארבעתיה אלא שנתכנה בהן²⁷.

19. שם, שם, שם. ד': למואל, שנם לא ל בכל לבו אמר יכל אני להרבות ולא לחטוא.
פ' (23/3): למואל שנאם לא ל יכול אני להרבות ולא לחטא ('בכל לבו' ליתא)²⁸.

20. שם, שם, יא. ד': הוצא לי ממנה קמח סולת, הוצא לי ממנה קלוסקיא קמח וסלת אחת.

פ' (3—2/4): הוציא לי ממנה קמח, סלית לי²⁹ ממנה סלת והוציא לי קלוסקין אחד.

21. שם, שם, שם. ד': נאמר שירים למי שעשאנו שירים בעולם המד"א ה' בדד ינחנו.

פ' (6/4): נזמר שירים ושבח למי שהוא עתיד לעשותינו שירים בעולם³⁰

נדודו וכו' "באה בדפוס השלמת הדרשה הנ"ל, אך באופן לא נכון, בהבאת פסוק אחר שאין ממנו ראייה (עיין במפרשים): "הרבה לו סוסים, שנא' ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמישים ומאה". בכתב-היד שלפני בעל הדפוס היה כנראה ג ל י ו ן , שבו ניסה מישוה להשלים את הדרשה החסירה על ריבוי הסוסים, אולם השלמה זו לא עלתה יפה. המדפיס הכניס גליון זה לטקסט, במקום לא נכון תוספת זו ליתא גם בירושלמי (סנה' פ"ב ה"ו, דף כ ע"ג) וכן ליתא בילקוט שמעוני למשליל ל"א (רמזו תתקס"ד). אולם ב"א ר"ו כמו ב"ד'.

27 בדפוסים מאוחרים יותר כבר תוקן עפ"י מ"כ: "נתכנה". המילים "שנתוספו לו" שבדפוס — כנראה באור שנכנס לטקסט. גירסת י"ש (תתק"פ) כמו פ'.
ב"א קיצר הסופר: "שלשה נקראו לו כדאיתא בריש מדרש קהלת". ו גורס כמו ד', וכן בקטע הסמוך (מס' 19).

28 בריש קה"ר הגירסא "שנם לא ל בלבו". נראה שמלת "בלבו" היא פירושו, ובשהש"ר נוסף "בכל לבו".

29 השווה בנחומא, תצוה. ה: "וסלית לי מתוכה גלוסקא". וכבר תיקן כעין זה בעל "אות אמת"; א, ו גורסים: קלוסקין וסלת אחת.

30 מסתבר יותר נוסח פ' שהפסוק "ה' בדד ינחנו" נדרש על העתיד (השווה הדרשות על פסוק זה בילקוט האויגו, תתקמ"ד).

22. שם, שם, שם. ד': בשירת משה הן מקלסין אותו ואומ' זה א־לי ואנוהו, ובשירת משה הוא מקלסן ירכיבהו על במתי ארץ.

פ' (9—8/4): בשירות (צ"ל בשירת) משה³¹ הוא מקלסן ירכיבהו על במתי ארץ, ובשירת הים הן מקלסין אותו זה א־לי ואנוהו³².

23. שם, שם, שם. ד': ר' שמעון בשם ר' חנין דציפרין אמר שיר כפול.
פ' (11/4): ר' פנחס בשם ר' חנן דציפרין³³.

24. א, ב — ישקני מנשיקות פיהו, א. ד': איכן נאמרה, ר' חנינא בר פפא אמר בים נאמרה המד"א לסוסי ברכבי פרעה, ר' יודא בר' סימון אמר בסיני נאמרה שנא' שיר השירים שיר שאמרו אותו השרים השוררים שנאמר קדמו שרים אחר נוגנים³⁴.

פ' (18—15/4): והיכן נאמרה ר' חננא בר' פפא אמ' בים נאמרה, לסוסי בר[כבי פרעה], [ר'] יהודה בר' סימון אמ' בסיני נאמר' שיר השירים השיר שאמרו אותה ישרים בסיני הא כמה דאת אמ' יצפון לישרי' תושיה וג' ר' יצחק בים נאמרה שיר השירים שאמרו אותה שרים על הים היך מה דאת אמ' קדמו שרים אחר נוגנים³⁴.

25. שם, שם, ב, ד': מיד היה הדיבור נושקו על פיו לאדקולואון בן הדיסה ולמדו תורה³⁵.

31 היא שירת האינו.

32 נוסח טוב יותר, שכן מובלט בו שזו היא שירה אחרת, לעומת שה"ש ש באותה השירה הוא מקלסן וגם הן מקלסין אותו.

33 כיוצא בו מוסר ר' פנחס בשמו בב"ר י, ד; ס, ו ועוד.

34 דרשה זו, לפי נוסח הדפוס, בלתי מובנת: הלא "שיר שאמרו אותה השרים השוררים" רומז לשירת הים ולא לסיני, וכן הפסוק (תהילים סח, כו) "קדמו שרים אחר נוגנים" נדרש (שמו"ר כג, ז; ת"ב בשלח, יג ועוד) על בני ישראל שקדמו ואמרו שירה על הים לפני המלאכים. נוסח פ' מראה לנו שהיו כאן שלושה דרשות ולא שתיים ובדפוס ישנה השמטה ע"י הדומין; המעתיק דילג ממלות "שיר השירים השיר שאמרו אותה" שבדרשת ר"י בר' סימון לאותן המילים שבדרשת ר' יצחק, וכך נצטרפו שתי הדרשות לדרשה אחת ונוצר הנוסח הבלתי מובן.

א גורס כאן כמו פ', אלא שבמאמר הראשון הגירסא ר' יוחנן בר פפא.

ב"ו הקטע הזה והבא (מס' 25) מטושטשים.

35 המבוכה במפרשים רבה סביב למילים מוזרות אלה. וכבר כתב "אות אמת" שבספרים ישנים ליתא. הר"מ די לונזאנו כתב ב"ספר המעריך" (דבריו מובאים ב"עץ יוסף" כאן) שזוהי תוספת אישית של סופר ששם אחותו היה הדסה ושם בנה — אדקולאין. כ"י פ' מחזק את הדעה שיש למחוק מילים אלה, כפי שכבר ציין מו"ר פרופ' א"א אורבך ב"דרשות חז"ל וכו'". תרביץ ל, עמ' 154 הערה 22. וביא, בשינוי קל: "מיד הדבור נושקו על פיו לאורקולואן בן הדסה ולמדו את התורה".

36 כל זה הוא חזרה, כמעט מילה במילה, על המאמר דלעיל; אלא שהמאמר בצורתו השנייה נכון ושלם יותר. כנראה היה זה גליון שנכנס לטקסט שלא במקומו.

פ' (3/5): מיד היה נושקו על פיו (מ"לאדקולאון" — ליתא).

26. שם, שם, בסוף הסימן ב. ד': ר' יהושע בן לוי ורבנין ר' יהושע אומר שתי דברות שמעו וכו' עד סוף הסימן "... מפי הקב"ה שמענום".

בפ' — ליתא³⁶.

27. שם, שם, ג. ד': ר' יוחנן פתר קרייה בישראל בשעה שעלו להר סיני.

פ' (18/5—19): ר' יוחנן אמ' לפתר קרייה בישר' לפני הר סיני.

28. שם, שם, ד. ד': באו אצל משה ואמרו משה רבינו העשה את פרוזביון שליט³⁷

בינותינו... ר' נחמיה אמר... העשה את פרוזביון שליט³⁷ בינותינו.

פ' (בשני המקומות, 30/5, 2/6) — ליתא מלת 'שליט'.

29. שם, שם, ה. ד': כך אדם הראשון נצטווה על שבע מצוות³⁸ הה"ד ויצו ה'

אלוקים וגו', ויצו זו ע"ז המד"א כי הואיל הלך אחי צו, ה' זו קללת ה' שנא' ונוקב שם ה' מות יומת, אלוקים אלו הדיינים שנא' עד האלהים יבא דבר שניהם.

פ' (9—7/6): כך אדם הראשון ניתנו לו שש מצוות על ידיו הה"ד ויצו ה' א'

על האדם וגו' ר' לוי אמ' ³⁹ אין צו אלא ע"ז כמא דאת אמ' כי הואיל הלך אחרי צו, צוהו על קללת השם כד"א ונוקב את שם ה' מות יומת, אלוקים — צוהו על הדיינים כמד"א אלהים לא תקלל⁴⁰.

30. שם, שם, שם. ד': מכל עץ הגן זה הגזל דכתיב המן העץ אשר צויתוך.

פ' (11/6): מכל עץ הגן אכל תאכל, צוהו על הגזל (דכתיב וכו') ליתא⁴¹.

37 בדפוסים המאוחרים יותר תוקן ל"שליח" שהוא פירושו ל"פרוזביון".

ב"א וביז בפעם הראשונה "פרוזביון שליח", בפעם השניה רק "פרוזביון".

38 מובן, שצ"ל שש מצוות, כמו בפ', שהרי אח"כ הוא אומר: נה נתוסף לו אבר מן החי.

וכך מגיה מ"כ עפ"י ב"ר טו, ו (ותוקן בדפוסים מאוחרים יותר). נראה, שבעל הדפוס הושפע מלשון הבבלי, סנה' נו סע"א: "שבע מצוות נצטוו בני נח" (ולפי הסוגיא שם, אדה"ר נצטווה אף על אבר מן החי).

גם ב"א ור': "שש מצוות"; השאר כמו בד'.

39 וכן הוא על שם ר' לוי בב"ר שם.

40 הראיה מפסוק זה (שמות כב, כז) מתאימה לגירסת המדרש: "צוהו על הדיינים"

(השווה תוספתא ע"ז ה, ט, עמ' 473; שאילתות, שאילתא ב', הוצ' מירסקי עמ' כב ובהערות שם עמ' כג). לעומת זאת, היתה גירסת הבבלי שם "על הדיינים". לכן, הובא שם כראיה הפסוק (שם' כב, ז) "ונקרב בעה"ב אל האלהים" המדבר על דין בין אדם לחבירו. אפשר שגם בשינוי-נוסח זה הושפע בעל הדפוס בשה"ר מן הבבלי ולכן החליף את פסוקו בפסוק (כב, ח) "עד האלהים יבא דבר שניהם", המדבר על דין בין שני אנשים.

41 "מדאיצטרך למישרי ליה ולהפקיר לו עצי הגן ש"מ שאינו מופקר לו נאסר לו". —

רש"י, סנה' נה ע"א. הראיה שהובא בדפוס אינה מובנת.

31. שם, שם, שם. ד': אברהם נצטוה על המילה, יצחק חנכה⁴² לשמונה ימים.
פ' (12/6): ... יצחק בנו הינכו לשמונה דכת' וימל אבר' את יצחק בנו בן
שמנת ימים וג'.

32. שם, שם, שם. ד': ישראל אכל⁴³ מצות עשה ומצות לא תעשה.
פ' (14/6—16): וכיון שעמדו ישר' על הר סיני ויאמר' כל אשר דבר ה' נעשה
ונשמע ונעש' זו לאומה ניתנה להם כל התורה כולה מאתים וארבעים ושמונה
מצות עשה שלש מאות וששים וחמשה מצות לא תעשה⁴⁴.

33. שם, שם, שם. ד': ר' נחמיה אמ' שנים חברים שהיו עסוקים בדבר הלכה, זה או'
בית אב של הלכה וזה אומר בית אב של הלכה אמ' הב"ה משוקיותהון על ידי
ר' יהודה אמר אפי' הבל היוצא מפיו כמ"ד ואיוב הבל יפצה פיהו אמר הב"ה
משוקיותהון עלי.

פ' (19/6—22): ור' יהודה אמ' שני חברים שהיו יושבין ועוסקין בדברי הלכה
זה אומ' בית אב של הלכה וזה אינו אומ' בית אב של הלכה⁴⁵ אמ' הק'
משיקות⁴⁶ הן עלי. ר' נחמיה אומ' אפילו הבל היוצא מפיו היך מה דאת אמ'
איוב הבל יפצה פיהו אמ' הק' משיקות⁴⁶ הן עלי.

34. שם, שם, שם. ד': ר' חנא בר אחא מייתי לה מהכא.
פ' (29/6): ר' חונא בשם ר' אחא⁴⁷ שמע ליה מן הדין קריא.

42 מ"כ מפרש: "היה מחנך המילה לשמונה ימים, שהוא היה הראשון הנימול לשמונה ימים". והשווה פסדר"כ בחדש השלישי (בובר דף קא ע"א): יצחק נתחנך לשמונה ימים.
43 פ"י על כל מצות וכו' (מ"כ).

44 נוסח זה מלה במלה גם בילקוט שמעוני (תתקפא).

45 גירסה זו מקבלת את חיווקה מפ"ב, פסוק ד' — הביאני אל בית היי: "ר' יונה אומר שני חברים שעוסקים בדברי הלכה, זה אומר בית אב של הלכה וזה אינו אומר בית אב של הלכה, אמר הקב"ה ודגלו עלי אהבה". מ"כ שם: "קביצת וריבוי דבריו ערבין ותביבין עלי אע"פ שלא כוון את ההלכה" (אשר לביטוי "בית אב של הלכה", השווה ירושלמי שבת יט, א, דף יז ע"א: ר' עזריה בשם ר"א כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה. ליברמן, ירו' כפשוטו, 206, וכן רטנר, אהצ"ו, שבת, 158, מפרשים עפ"י כמה ראשונים: תורה שלא קיבל אותה מרבתי או ממי שראוי לסמוך עליו).

46 כך גם ב"ש כאן, כלשון "משיק שני גבים זה לזה" (להלן מס' 36). כשם שהמים הטמאים נטהרים ע"י חיבורם עם הטהורים ("השקה"), כך תורתו של מי שלא אמר בית אב של הלכה מתאחדת עם תורתו המעולה יותר של תבירו, ושתיהן יחד הן לרצון לפני ה'.

47 חנא בר אחא נמצא רק פעם אחת, בסוכה נב ע"ב, וגירסת ד"ס שם: ר' חונא בר אדא (ובהערות שם מביא עוד גירסאות אחרות). לעומת זאת, ר' חונא מוסר פעמים רבות בשם ר' אחא (מרגליות, אנצ' לחכמי התלמוד, 234). וכן בילקוט שמעוני: מובא המאמר ע"ש ר' חונא בשם ר' אחא.

וב"א: "ר' חונא בר אחא מייתי לה מן הדא".

35. שם, שם, שם (בסוף הפ' ישקני מנשיקות פיהו). ד': טעמון דרבנן דכתיב כי היו שרי קודש ושרי האלקים, שרי קודש אלו מלאכי השרת, ואחלל שרי קודש (יש' מג, כג), שרי האלקים אלו ישראל דכתיב בהון אני אמרתי אלהים אתם (תה' פב, ו).

פ' (34—33/6): ... שרי קודש אילו ישראל, קודש ישרי' להי' (ירמ' ב, ג) ושרי האלקים, שהן גזורין על העליונים ועושין, על התחתונים ועושין⁴⁸.

36. שם, שם, שם. ד': כאדם שהוא משיק שני גבים זה על זה⁴⁹ והוא מדביקן. פ' (35/6): כמשיק שני גבים זה לזה, והן מטהרין זה מזה⁵⁰.

37. א, ב — כי טובים דודיך מיין, א. ד': ר' חוניא⁵¹ בעי ור' חמא בר עוקבא מקשי. פ' (11/7): ר' חוניא בשם ר' חמא בר עוקבא מקשי⁵².

38. שם, שם, שם. ד': א"ר אילא יש דברים שמשיקין אותן על פה. פ' (19/7): ... שמשיקין עליהן את הפה⁵³.

39. א, ב — כי טובים דודיך מיין, ג. ד': נמשלו ד"ת במים, ביין וכו'. מה מים חיים לעולם שנא' וכו' כך תורה חיים לעולם, שנא' כי חיים הם למוצאיהם וכתוב לכו שברו ואכלו⁵⁴.

בכ"י פ' יש כאן בבא נוספת (3—2/8) שהושמטה בדפוס: מה מים חנם בעולם כך ד"ת חנם בעולם, לכו שברו (לנו) בלא כסף וג'⁵⁵.

40. (שם) ד': מה מים מטהרין את האדם מטומאה, שנא' וורקתי עליכם מים

48 דומה לנוסח זה בפסדר"כ, מנדלבוים, עמ' 207. והראייה שהובאה לפי נוסח הדפוס מישע'י מג, כג ששרי קודש אלו מלאכי השרת — ראייה צריכה; וכן ההמשך שם אינו נראה.

49 בדפוס ווילנא תוקן: זה אל זה.

50 כך גם גירסת הילקוט כאן. ופירוש מ"כ לגירסת הדפוס, "כדי שיהיה בשניהם שעור מקוה" אינו נראה.

51 בדפוס ווילנא: ר' הונא.

52 וכן מעיר מ"כ: ה"ג בירושלמי (ע"ז ב, ז) ר' הונא א"ר חמא בר עוקבא מקשי וכו'. ולבעל הדפוס התחלף בש' (= בשם) ב"בעי". והשיבוש לא תוקן גם בדפוסים המאוחרים יותר. גם ב"א: "רב הונא בעי ור' חמא בר עוקבא מקשי".

53 מ"כ מצטט מן הירושלמי כנוסח הדפוס; אולם, לפנינו (ע"ז, ב, ז, דף מא ע"ד) כמו בפ', וכן מגיה "אות אמת".

54 מילים אלה אין להם כל קשר לכך שהתורה חיים לעולם, והן שריד של הבבא "מה מים חיים בעולם וכו'". וכבר הרגיש בכך הרד"ל.

55 בבא זו נמצאת גם בספרי עקב פ' מח (איש-שלום פד ע"א).

ז גורס כמו ד'. ב"א הבבא הנוספת וגם "לכו שברו ואכלו" — ליתא.

טהורים וטהרתם⁵⁶ כך תורה מטהרת הטמא מטומאתו, שנא' אמרות ה' טהורות, ומה מים מטהרין הגוף⁵⁷ שנא' ורחץ את בשרו במים, כך תורה מטהרת הגוף שנא' צרופה אמרתך מאד.

פ' (6/8): מה המים מטהרין את הטמאין כך דברי תורה מטהרין את ישראל, אמרות ה' אמרות (כל השאר — ליתא).

41. (שם) ד': ומה מים מכסים ערותו של ים⁵⁸.

פ' (7/8): מה מים מכסין ערותו של אדם⁵⁹.

42. (שם) ד': מה המים אין מתקיימין בכלי כסף וזהב אלא בירוד שבכלים⁶⁰.

פ' (11/8—12): מה המים דרכן להתמלאות לא בכלי כסף ולא בכלי זהב אלא בכלי חרש.

43. א, ג — לריח שמניך טובים, א. ד': ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, ר"א אומר אם יהיו כל הימים דיו וכו'. ... ואני לא חסרתיה אלא כאדם שמטביל זיכרותו כמכחול בים. ר' יהושע אומר וכו' (כמו בדברי ר' אליעזר)⁶¹.

פ' (5—3/9): ר' אליעזר אמ'. ... ואני לא חסרתים מרבתיי אל' כאדם שהוא מטביל את המכחול בים, (רבי) יהושע אמ'. ... אלא כאדם שטובל זכרותו של מכחול בים⁶².

44. שם, שם, ב. ד': מה השמן הזה אינו מזרויף כשאר כל המשקין ... כך ד"ת אין מזרויפין וכו'.

56 בנוסח הדפוס מובאות בכל הדימויים גם ראיות ממקראות על התכונות המיוחדות לים, המפורסמות לכל; כל הראיות האלה אינן בכ"י פ' וכן אינן בספרי הנ"ל.

57 לפי הרש"ש, לעיל דובר על טיהור מטומאה וכאן על רחיצה כשאינן חשש טומאה. לפי פ' יש כאן רק ענין אחד.

58 מתנות כהונה מפרש: "הגומא שבלעדי המים נשאת חסרה וריקה".

59 השווה משנה ברכות ג, ה: "... יעלה ויתכסה ויקרא, ואם לאו יתכסה במים ויקרא".

60 נראה שנוסח הדפוס מושפע מבבלי תענית ז סע"א: "מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפהות שבכלים, כך וכו'", אולם, שם מדובר על שלושה המשקין (מים, יין וחלב), ובוודאי עיקר כוונתו על היין (כפי שרואים מן המעשה בר' יהושע ובת הקיסר שהובא שם להדגמה), שדווקא אם אוצרים אותו בקנקנים של חרס הוא משביח ככל שהוא מתיישן. ובספרי (שם) מובא הדבר באמת לגבי יין בלבד: "... כל זמן שהוא מתיישן בקנקן סופו להשביח ... ומה יין אי אפשר לו להתקיים לא בכלי כסף וכו' אלא ... בכלי חרס, כך דברי תורה וכו'".

61 בעל מ"כ כבר הגיה שיבוש זה עפ"י ספר ישן כמו בפ' (אולם בדפוסים לא תוקן). בכ"י א כתוב בדבר ר' אליעזר: "כאדם שמטביל זכרוכו בים" ונרשם מעל למלה האחרונה: "כמכחול"; ובדברי ר' יהושע, רק: "כאדם שמטביל זכרותו בים".

62 ר' יהושע מרחיק לכת בדימויו יותר מר' אליעזר: לא את המכחול כולו אלא רק את זכרותו (הקנה).

- מה השמן הזה מביא אורה לעולם, כך ישראל אורה לעולם...
 כך הם ישראל עליונים על כל האומות...
 מה השמן הזה אין לו בת קול, כך ישראל אין להם בת קול בעוה"ז אבל
 לעוה"ב כתיב ושפלת מארץ תדברי⁶³.
 פ' (17/9—20): מה שמן אינו מתערב עם שאר משקין... כך אין דברי (תורה)
 מתערבין בדברי ליצנות⁶⁴.
 מה השמן הזה עליון על כל המשקים, כך יהי(ו) ישר' לעתיד לבא...⁶⁵
 מה השמן הזה אורה לעולם, כך יהי ישר' לעתיד לבא⁶⁵, והלכו גוים לאורך...
 45. שם, שם, ג. ד': ... ואת הנפש אשר עשו בחרן, והלא אם מתכנשים כל העולם
 לבראת יתוש אחד אינן יכולים לבראתו.
 פ' (27/9—28): ר' אליעזר בשם ר' יוסי בן זמרא⁶⁶ אם מתכנסים כל באי
 עולם לבראת יתוש אחד אינם יכולים לזרוק בו נשמה⁶⁷ גשמה (?) אינם יכולים
 לזרוק.
 46. (שם) ד': דאמר ר' ברכיה ור' חלבו עתיד הקב"ה לעשות ראש חולה לצדיקים
 לעתיד לבא, מה טעם שיתו לבכם לחילה לחולה כתיב.
 פ' (2/10—4): א"ר ברכיה ור' חלבו עולא ביראה ר' אלא עינוי (צ"ל ר'
 אלעזר) ר' חנניה⁶⁸ עתיד הק' לעשות מחול לצדיקים בגן עדן שנ' או תשמח
 בתולה במחול⁶⁹.
 47. א, ג — משכני אחרך נרוצה, א. ד': אמרו לפניו רבונו של עולם נביאינו
 63. מ"מה השמן הזה אין לו בת קול" עד "ושפלת מארץ תדברי" בפ' ליתא. ובעל "אות
 אמת" אומר "זה שיבוש מפורסם" ומציע למוחקו.
 64. גירסה זאת מובאת גם ב"אות אמת".
 65. השווה הע' 30 לעיל.
 66. וכן מובא מאמר זה בב"ר לט, יד (עמ' 378) וברוב המקומות המקבילים (ראה ציוני
 של תיאודור שם) ע"ש ר"א בשם ר' יוסי בן זמרא. בדפוס הובא בסתם.
 67. הלשון "אינן יכולים לזרוק בו נשמה" נמצאת גם במקבילה הנ"ל בב"ר ובירושלמי
 סנה' ז, יג (דף כה ע"ד). בכל שאר המקבילות משתמשים בביטויים אחרים כגון להטיל
 בו נשמה. להכניס בו נשמה וכד', או שמשתפקים בביטוי "לברוא" בלבד.
 68. בירושלמי מגילה ב, ד (דף עג ע"ב) ומו"ק ג, ז (דף פג ע"ב) כמו בפ': ר' ברכיה
 ר' חלבו עולה בירייה ר' לעזר בשם ר' חנניה. ובבבלי סוף תענית, לא ע"א, המאמר
 המקביל בשם "אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר" (אולם בכ"מ ובעין יעקב: א"ר חלבו
 אמר עולא ביראה א"ר אלעזר; וראה בד"ס שם).
 בכ"א: "דא"ר עולה ביראה ור' חנינא ור' חלבו משום ר' חנינא עתיד הקב"ה ליעשות
 ראש חולה לצדיקים לעתיד לבא וכ' כמו שכתוב במדרש קהלת" (הכוונה לקוה"ר א, יא).
 69. הנוסח "לעשות מחול לצדיקים" הוא כנוסח בבלי תענית. אולם, הראיה מירמ" לא, יב
 (או תשמח בתולה וגו') איננה בבבלי וגם לא בשאר המקבילות (ראה רשימתן בהערות
 ר"מ מרגליות ויקיר יא, ט, עמ' ר"מ הערה 4).

עורבין לנו אמר להם יש לי עליהם שנא' והרועים פשעו בי וגו' וכתוב כשועלים
בחרבות נביאיך ישראל היו⁷⁰.
בפ' (18/10) כל הבבא הזאת ליתא⁷¹.

48. א, ג — הביאני המלך חדריו, סוף סי' א. ד': ר' עקיבא נכנס בשלום ויצא
בשלום ואמר לא מפני שגדול אני מחברי אלא כך שנו חכמים במשנה⁷²
מעשיך יקרבוד ומעשיך ירחקוך⁷³, ועליו נאמר הביאני המלך חדריו.
פ' (18/11): ר' עקיבא עלה בשלום וירד בשלום עליו הכתוב אומ' הביאני
המלך חדריו נגילה ונשמחה בך ("ואמר לא מפני שאני גדול" עד "ומעשיך
ירחקוך" — ליתא).

49. שם, שם, ב. ד': ר' ינאי אמר לא היתה התורה צריכה להידרש אלא מהחודש
הזה לכם... ר' בריה אמר כתיב ויגד לכם את בריתו...
פ' (21, 19/11): ר' ינאי ברי' שמע' ברי' ינאי⁷⁴ לא היתה התורה צריכה וכו'...
ר' בריה ר' איבו ב"ר (= בשם רבי) ינאי בריה דר' שמעון ברי' ינאי⁷⁴ כת'
ויגד לכם את בריתו וכו'.

50. א, ג — נגילה ונשמחה בך, ב. ד': למטרונה שהלך המלך בעלה ובניה וחתניה
למדינת הים ובאו ואמרו לה באו בניך וכו'... אמרו לה בא המלך בעליך

70 פסוק אחרון זה (יחזקאל יג, ד) מדבר על נביאי שקר, לפי פשוטו; וקשה ליישב גירסה זו.
71 וכן ליתא בתנחומות, ויגש, ב ובילקוט שמעוני כאן.

72 המונה "כך שנו חכמים" רגיל בתנחומא ו"כך שנו חכמים במשנה" רגיל בתנא דבי
אליהו (ראה מבוא לתדב"א, איש-שלום, עמ' 59) ואיננו מצוי במדרשים הקדומים
מסוג ב"ר, ויק"ר (חוץ מן התוספות שהן מתנא דבי אליהו) וכו"ב.

בכ"י ו כל הנוסח כמו בדפוס, וב"א: "ר' עקיבא יצא בשלום ועלה בשלום אמר וכו'
אלא כך שנו חכמים מעשיך וכו'".

73 אלה דברי עקיבא בן מהללאל בעדויות סוף פ"ה (ושמא טעה מאן דהוא בין עקיבא
לעקיבא?).

74 יש המפקקים בקיומו של אמורא בשם זה; ראה בכר, אגדת האמוראים ח"ג, עמ' 572,
הערה 14 ועמ' 573 הע' 3, המציע לגרוס בכמה מקומות ר' ינאי בריה דר' ישמעאל
במקום "בריה דר' שמעון". אולם גם בב"ר, עמ' 670 נמצא ר' ינאי בריה דר' שמעון
בן ר' ינאי. ב"מנחת יהודה" שם מעיר תיאודור שכן הוא עוד בארבעה כתיב"ד.
וראה על בעיה זו עוד במ"י שם ובבמדרש שמואל מהו' בובר כא, ג ובהערת בובר
שם אות י"ב ובמבוא שם עמ' 22 הע' קכ"א. בבבלי מגילה לב ע"א הגירסא לפי ד"ס
דף פ הערה ו') בכמה כתיב"ד: א"ר ינאי בר בריה דר' ינאי. מבוכה נגרמת גם ע"י
פתרון ראשי התיבות ב"ר = "בשם רבי" או "בן רבי". הופעת השם הנדיר פעמיים
בכ"י פ' עשויה לחזק את הגירסא "ינאי בן שמעון בן ינאי".

בכ"י א: "ר' ינאי בריה דר"ש בן פזי אמר לא היתה התורה וכו'... ר' ינאי בריה
דר' שמעון כתי' ויגד לכם...".

אמרה האי הדותא שלימה⁷⁵ חדו על חדו, כך לעתיד לבא באין הנביאים ואומרים לירושלים "בניך מרחוק יבואו" והיא אומרת להם מה איכפת לי, 'ובנותיך על צד תאמנה', אמרה מה איכפת לי, כיון שאמרו לה 'הנה' מלכך יבא לך צדיק ונושע' אמרה הא הדותא שלימה... באותה שעה היא אומרת שוש אשיש בה' תגל נפשי באלקי.

פ' (33—28/11): לאשה אחת שהלך בעלה ובניה ותתניה למדינת הים וכו'... וכיון שאמרו לה הרי בעליך בא אמרה הרי שמחה שלימה⁷⁵... 'בניך מרחוק יבואו'. היא אומרת 'תגלנה [בנות יהודה]', 'ובנותיך על צד תאמנה'— היא אומרת 'שמחה הר ציון', וכיון שאמרו לה בא ישעך היא אומ' בא שמחה שלימה⁷⁵. שוש אשיש בה' וג' א"ר אורי שוש אשיש שבא ה', תגל נפשי שבא אלקי⁷⁶.

51. שם, שם—מישרים אהבוך, ד': מה ישיריין רחמיך, מה תקיפין אינון רחמיך. פ' (13/12): מה ישרים רחמיך ומה תקיפין אינון⁷⁷.

52. א, ה—שחורה אני ונאווה, סוף א. ד': אם בשחורים שהיו לי כך אני נאווה, **בנביאים שלי על אחת כמה וכמה**. פ' (26/12): ... **בנאים שלי על אחת כמה וכמ'**⁷⁸.

53. שם, שם, ב. ד': ר' לוי בר חיתא אמר בה ג' שיטין, שחורה אני וכו'... שחורה אני בעשרת השבטים ונאווה אני בשבט יהודה ובנימין. בפ' (33—31/12) בבא זו ליתא⁷⁹.

54. שם, שם—כאהלי קדר. ד': אבל בפנים יש בהם תורה, מקרא, משנה, מדרשות, הלכות, תלמוד, תוספות ואגדות. פ' (10/13): אבל מבפנים מקרא משנה ותלמוד תוספתא ואגדה⁸⁰.

75 בפסדר"כ שוש אשיש, מהד' מנדלבוים, עמ' 469, כ"י א: "או' לה הנה מלכך יבא לך, או' ודאי שמחה זאת שלי". נוסח זה מתאים ביותר במשל זה, כניגוד ל"תשמחנה בנותי", "תשמחנה כלותי". ואפשר ש"שמחה שלי" התגלגל ל"שמחה שלימה" כפי שהוא בפ', וזה תורגם ל"האי הדותא שלימה" כנוסח הדפוס.

76 דורש בה'—בא ה', נוסח דומה בפסדר"כ שם.

77 כך גם בילקוט כאן.

78 כך מגיה "עץ יוסף" (סוף סי' ל"ה) מדעתו, וכן מציע מהרז"ו לגרוס.

79 וכאן איננה בילקוט. וכבר הרגיש רש"ש בקושי שאומר ג' שיטין ומפרט ארבע דרשות ו"עץ יוסף" ניסה לפתור קושי זה ע"י פתרון אחר (סוף סי' ל"ו): הוא שיער שהדרשה "שחורה אני בעוה"ז וכו'" היא באור לדרשה "שחורה אני כל ימות השבוע וכו'". הבאור היה על הגליון והוכנס ע"י המדפיסים לטקסט).

80 כך גם בילקוט כאן (תתקפ"ב). אבל בכ"י ו מלה במלה כמו בדפוס ובדומה לזה ב"א.

55. א, ו — אל תראוני שאני שהרחורת, א. ד': ר' סימון פתח אל תלשן עבד אל אדוני, נקראו ישראל עבדים... ונקראו הנביאים עבדים וכו'.
- בפ' (18/13—19) מסיים: הוי, עבד, אל תקטרג עבד (בדפוס ליתא).
נוסח דומה מצאתי בקטע מהגניזה ג: "הווי עבד אל תקרא עבד".
56. (שם) ד': אין לך שמח בבני ⁸¹ יותר ממשה... אין לך שמח בבני יותר מישעיהו.
- פ' (19/13): אין לך יותר שהיה מחבבני ממשה... (20/13—21) ואין לך שהיה מחבבני יותר מישעיהו.
57. (שם) ד': שמא ובתוך עם טמא שפתיים אנכי יושב אתמהא ⁸², תא חמי מה כתיב תמן ויעף אלי.
- פ' (22/13): ובתוך עם טמא שפתיים אנכי יושב למה, אתה חמי ⁸³ מה כת' שם ויעף אלי.
58. (שם) ד': והיו עובדים כל אחד ואחד יומו והיה להם יום אחד שהיו כולן באותו יום ועובדין אותם וכולם עשו ישראל אומניאה ⁸⁴ ועבדו שנא' ויסיפו בני לעשות הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים ובאותה שעה שאמ' אליהו על ישראל לשון הרע א"ל הקב"ה אליהו עד שאתה מקטרג וכו'.
- פ' (29/13): והיה להן יום אחד היו עובדין כולן באותו יום אמ' לו הק' אליהו וכו' (כל הקטע "וכולם עשו ישראל אומניאה" עד "... על ישראל לשון הרע" — ליתא ⁸⁵).
- 81 וכבר הגיה "אות אמת": "שמחבבני". המלה לא הובנה כראוי והופרדה (פעמיים) לשתים מילים. כיון שבעל מ"כ לא הרגיש בכך גם לא תוקן הדבר בדפוסים המאוחרים יותר. וכן בכ"ו: "אין לך שמחבבני יותר ממשה... ואין לך שמחבבני יותר מישעיהו". וב"א: "אין מי שהיה מחבבני יותר ממשה... ד"א אין לך שהוא אוהבני יותר מישעיהו".
- ובקטע הגניזה ג: "אין לך שהיה מחבבניו יתיר ממשה... אין לך שהיה מחבבניו יתיר מישעיהו".
- 82 בכר, ערכי מדרש, עמ' 316: "מלה זאת, מלבד בב"ר, רק במקומות מועטים" — ביניהם הוא מציין גם שהש"ר א, ו — הקטע שלנו. אולם בפ' — ליתא "אתמהא", רק "אתה חמי".
- וכן בג: "אמ' ל' הק' ישעיה בנפשך את רשיי כי איש טמא ש' א' ניחה שמא בתוך ע' ט' ש' למה אתה חמי מה כת' תמן...".
- 83 רגיל בירושלמי (לוי, מלון לתלמודים עמ' 71 א). וכנראה המלה אתמהא שבדפוס היא גלגול של "אתה חמי".
- 84 בדפוס ווילנא "תיקנו" זאת להגמוניא.
- 85 וכן ליתא בילקוט מלכים, רמז רי"ח; וכל הגוסס שם מתאים לפ'. ולכאורה, קטע נוסף זה מיותר כאן, כשהמגמה היא להוכיח כי הגויים ראויים לקיטרוג יותר מישראל,

59. (שם) ד': רבי אבהו וריש לקיש הוו עללין להדא מדינתא דקיסרין.
 פ' (31/13): דילמ' ⁸⁶ ר' אבהו וריש לקיש הוי עלין להדא קיסרין ⁸⁷.
60. (שם, שם, ד) ד': על שהיה עושה דין בין בנותיו של יתרו לא היה לו לעשות
 דין בינו לבין אחי אשר במצרים.
 פ' (17/14): עד שהייתי עושה את הדין לבנותיו של יתרו... בין אחי
 שבמצרים ⁸⁸.
61. א, ז — הגידה לי שאהבה נפשי, א. ד': אמר לו: רבוננו של עולם בי ה' כל
 הדברים האלה יכולין להעשות.
 פ' (18/15): אמר לפניו: רבו' של עולם בי הדברים הללו יכולים לעשות ⁸⁹.
62. (שם), ד': איכה תרעה — בימות החמה, איכה תרביץ בצהרים — בימות הגשמים.
 פ' (21—20/15): איכה תרעה — בימות הגשמים, איכה תרביץ בצהרים —
 בימות החמה ⁹⁰.
63. (שם, שם, ב). ד': ר' עזריה אמר שלמה שלא אעשה למה ⁹¹ בעיני חבריך.
 פ' (30/15): ... שלא אעשה לאמה לעיני חבריך.
64. שם, שם, ג. ד': ר' אליעזר אומר מחררה שנטלו ישראל בידם ממצרים אכלו
 ממנו ל"א ימים, דא"ר שילא שישים ושתים סעודות את יודע ⁹² שהיו לישראל
 מחררה זו מה אני עושה להם בסוף בעקב.
- בעוד שהוא מתאים במקומות המקבילים באיכ"ר פתיחתא י' ובאסתר רבה פ"ג, ד, שם
 דורשים בעונותיהם של ישראל. אבל גם בג: וכולם עשו ישראל אמונייה ועבדו אותם
 הדה ה' ויוסיפו וכו' [ור' ויק"ר לג ו, מהדו' מרגליות עמ' תשס"ז ור' שם הע' 2 אא"א].
 מונח זה, המשמש פתיחה למעשה, הושמט בדפוס — כנראה משום שלא הבינוהו. המונח
 רגיל בירושלמי (פרנקל, מבוא הירושלמי דף י ע"ב). בב"ר הוא מופיע כ-7 פעמים
 בכתבי היד, אך בדפוסים השמיטוהו (אלבק, מבוא לב"ר עמ' 25).
 87 הצורה "הדא קיסרין" רגילה בכמה מקומות (לוי, מלון לתלמודים ח"א, עמ' 452),
 כגון "בהדא עכו" (ב"ר, עמ' 125), "בהדא טיבריה" (שם, 688).
 וכן בקטע הגניזה ג: דלמה ר' אבהו ור' שמעון בן לקיש הוון עללין להדה קיסרין.
 וכן הוא בילקוט שמעוני כאן.
 88 גירסת טובה בהרבה מזו שבדפוס. גם מ"כ מביא בשם ספר ישן "עד שהייתי וכו"
 וכן גירסת "אות אמת" דומה לפ'.
- 89 דורש את הפסוק "בי ה'" (שמות ד, יג), בי — כמלת היחס בכנוי הגוף (השווה פירוש
 מהרז"ו).
- 90 וכן גורס מ"כ עפ"י ספרים ישנים וכן הוא בילקוט שמעוני כאן.
- 91 "עץ יוסף" מבאר ל"מה", כלומר להבל ולתוהו. אך גירסת פ' נראית יותר.
- 92 שתי מלים אלה שם המדפיס בטעות לפני "שהיו לישראל וכו'", במקום אחרי
 "מחררה זו".

פ' (12/16—13): ר' אליע' אומ' סעודה אחת שיצאת עמהן ממצרים סיפקה להן שלשים דאמ' ר' שילא ששים ואחת⁹³ סעודה אכלו ממנה, את יודע מה אני עושה להם בעקב.

65. א, ט — לסוסתי ברכבי פרעה, ד. ד': דרכת בים סוסיד, סוסוון פניין⁹⁴.
פ' (25/17): סוסוון פניאן⁹⁵.

מאמרים בילקוט שמעוני שמקורם בכ"י פרמה — 1240

ד' היימן מציין בספרו "מקורות הילקוט השמעוני" (י"ם תשכ"ה) במספר מאמרים שבילקוט לשיר השירים: "לא מצאתי מקור". שישה מן המאמרים האלה מצויים (בשינויים קלים) בכתב היד שלנו.

1. ילקוט שה"ש, רמז תקפ"ו, עמ' 1069 טור 2 שורה 6—9:
בצלו חמדתי וישבתי זה עמוד הענן שהגין לישראל ארבעים שנה.
2. ופריו מתוק לחכי זה המן שירד לישראל בעין יפה והיו ישראל טועמין בו תקמ"ו טעמים מנין מתו"ק¹.
פ' (31—29/19): בצילו חמדתי וישבתי זה עמוד הענן שנתנהגו ישר' בצילו במדבר ארבעים שנה, ופריו מתוק לחכי זה המן שירד עליהם לישר' בעין רחבה והיו ישר' טועמין בו חמש מאות וארבעים וששה טעמים שהרי מתוק בגמט' כך הוא².
3. ילקוט שמעוני, שם, שורה 22—23³: הביאני אל בית היין זה תורה. מה היין הזה ערב על שותיו, כך דברי תורה ערבין לפי הקב"ה.
פ' (32/19): הביאנו אל בית היין זו תורה שנתן הק' לישר' שהיא משולה בין, מה היין הזה ערב על שותיו אף דברי תורה עריבין לפני הק' בשעה שישר' עסוקין בהן.

93 עיין במ"כ ובעץ יוסף סי' מ"ד בנוגע לחילופי הנוסחאות בין המקורות המקבילים למדרש זה. הקטע מהגניזה 22 גורס "שלושים ואחד יום" ו"ששים ושנים סעודות" — כמו בדפוס.

94 מ"כ: "סוסים מחולפים ומשונים זה אחר זה. וריחו לא נמר תרגום לא פג". ברור שנוסח הדפוס משובש וצ"ל כמו פ'. וכן הגיה הרד"ל: סוסוון סגין.

95 וכן בכ"י א, ו.

- 1 הימן, מקורות הילקוט בשמעוני, עמ' 484, מאמרים 7, 8: "לא מצאתי מקור".
- 2 השינויים הם קלים: שהגין לישר' — שנתנהגו ישר', המלים דומות ואפשר שאחת נוצרה מחברתה ע"י טעות בקריאת המלה או בהעתקתה.
- 3 מאמר 13 אצל היימן. גם כאן לא מצא מקור.

4. ילקוט שמעוני שם, שורה 23—24⁴ : ודגלו עלי אהבה זה קריאת שמע ותפילה.
פ' (33/19) : ודגלו עלי אהבה זו קרית שמע ותפילה.
5. שם, שורה 24—26 : שמאלו תחת ראשי וכו'⁵.
פ' (35—34/19) : שמאלו תחת לראשי בשע' שאומות העולם משתחווים לשמש,
ישר' מייחדים את השם של הק' והק' מחבקן בימינו.
6. שם, שורה 27⁶ : סמכוני באשישות זה ק"ש ותפלה וכו'.
פ' (6/20) : סמכוני באשישות זו קרי' שמע ותפילה שהן מסמך לישר' שבזכותם
הם ניצולים מדינה של גיהנם, רפדוני בתפוחים אילו צדיקים שבכל דור ודור
שכל אחד ואחד מזכה דורו עמו, לכך נאמ' רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני.

4 מאמר 14 אצל היימן. כאן מציין היימן: עיין שהש"ר פ"ב — ד. אולם לא ראיתי שם דבר מק"ש ותפילה, וברור שגם מקור מאמר זה הוא בכ"י פ'.

5 מאמר 15 אצל היימן.

6 מאמר 16 אצל היימן, שם.